

Langdurig toezicht

*Reactie op het conceptwetsvoorstel langdurig toezicht, gedragsbeïnvloeding en
vrijheidsbeperking*

Advies d.d. 31 mei 2012

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
Aanbevelingen	7
1. Aanleiding en context van het advies	9
1.1 Aanleiding advies	9
1.2 Context advies	9
1.3 Leeswijzer	10
2. Hoofdpijnen van het conceptwetsvoorstel	11
3. Beoordeling van het conceptwetsvoorstel	13
3.1 Algemene overwegingen	13
3.2 Specifieke overwegingen bij voorgestelde wetswijzigingen	16
3.2.1 Verlenging proeftijden voorwaardelijke invrijheidstelling	16
3.2.2 Schrappen maximale duur voorwaardelijke beëindiging van de tbs met dwangverpleging	17
3.2.3 Introductie nieuwe sanctiemodaliteit: gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel	18
4. Conclusies en aanbevelingen	21
4.1 Conclusies	21
4.2 Aanbevelingen	21
Literatuurlijst	23

Samenvatting

De staatssecretaris van Veiligheid en Justitie heeft de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (hierna de Raad) gevraagd te adviseren over het conceptwetsvoorstel langdurig toezicht, gedragsbeïnvloeding en vrijheidsbeperking. Met dit voorstel kunnen tot gevangenisstraf veroordeelde zedendelinquenten en ter beschikking gestelden na ommekomst van de gevangenisstraf of tbs-maatregel bij terugkeer in de samenleving langdurig (mogelijk levenslang) onder toezicht worden gesteld, waarbij voorwaarden worden gesteld aan de resocialisatie. De voorgestelde wijzigingen in het Wetboek van Strafrecht betreffen aanpassingen van de proeftijden bij de voorwaardelijke invrijheidsstelling (wijziging artikel 15c), het schrappen van de maximale duur van de voorwaardelijke beëindiging van de tbs met dwangverpleging (wijziging artikel 38j) en de introductie van een nieuwe gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel (artikel 38z nieuw). Deze maatregel kan in beginsel levenslang duren.

De Raad onderschrijft het uitgangspunt in de memorie van toelichting, dat de terugkeer van zedendelinquenten geleidelijk, zorgvuldig en onder voorwaarden dient plaats te vinden. Hij kan zich daarom vinden in de voorstellen om de proeftijden van de voorwaardelijke invrijheidsstelling te verlengen. Door de proeftijden te verlengen is toezicht beter binnen de voorwaardelijke invrijheidsstelling te organiseren. De Raad acht de noodzaak van het schrappen van de maximumduur van de voorwaardelijke beëindiging van de tbs met dwangverpleging vooralsnog niet aangetoond. De effecten van recent genomen maatregelen zijn nog niet zichtbaar. De Raad wijst verder op WODC-onderzoek waarin wordt gesteld dat de langetermijn-recidive van recente uitstroomcohorten op een veel lager niveau uitkomt dan de terbeschikkinggestelden die uitstroomden in jaren '80 en begin jaren '90 (maar die wel zijn verdisconteerd bij de in de memorie van toelichting gepresenteerde cijfers).

Met betrekking tot de voorgestelde gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel concludeert de Raad dat de maatregel aansluitend op de definitieve beëindiging van een tbs-maatregel niet vereist is, gelet op de huidige mogelijkheden. De Raad concludeert dat de noodzaak van deze voorgestelde maatregel na een gevangenisstraf vooralsnog onvoldoende is onderbouwd en prematuur is, gelet op de recente aanpassingen in de toezichtmogelijkheden op het terrein van het gevangeniswezen waarvan de effecten nog niet zichtbaar (kunnen) zijn. Over de uitvoeringsconsequenties en de verhouding tot het EVRM bestaan naar het oordeel van de Raad nog nader te beantwoorden vragen.

Aanbevelingen

- De Raad beveelt aan eerst de in 2008 ingevoerde verlenging van de voorwaardelijke beëindiging van de dwangverpleging bij tbs naar negen jaar te evalueren, alvorens het schrappen van de maximumtermijn te overwegen.
- De Raad adviseert de ontwikkelingen en resultaten van de recente verruiming van de toezichtmogelijkheden binnen het gevangeniswezen af te wachten voordat wordt overwogen een nieuwe, vergaande en ingrijpende maatregel na een straf in te voeren.
- De Raad beveelt ten aanzien van de gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel aan meer toelichting te geven op de vraag of de voorgestelde regeling en de toepassing ervan in de praktijk wel steeds de toets aan het EVRM zullen kunnen doorstaan.
- De Raad beveelt aan te (blijven) investeren in een optimale invulling van de bestaande toezichtmogelijkheden.
- De Raad geeft in overweging om nader te onderzoeken of een verruiming van de mogelijkheid tot oplegging van een deels voorwaardelijke straf tot de opties behoort (artikel 14a Sr).

1. Aanleiding en context van het advies

1.1 Aanleiding advies

Per brief van 27 maart 2012 heeft de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (hierna de Raad) gevraagd te adviseren over het conceptwetsvoorstel langdurig toezicht, gedragsbeïnvloeding en vrijheidsbeperking.¹ Met dit voorstel kunnen tot gevangenisstraf veroordeelde zedendelinquenten en ter beschikking gestelden na ommekomst van de gevangenisstraf of tbs-maatregel bij terugkeer in de samenleving langdurig (mogelijk levenslang) onder toezicht worden gesteld, waarbij voorwaarden worden gesteld aan de resocialisatie. Hoewel het kabinet inmiddels demissionair is, heeft de Raad ambtelijk vernomen dat de voorbereidingen van het wetsvoorstel onverminderd worden voortgezet. Gelet hierop brengt de Raad advies uit. Eerder heeft de Raad, vooruitlopend op het conceptwetsvoorstel, advies uitgebracht over de monitoring van zedendelinquenten.² De daarin opgenomen (algemene) overwegingen zijn naar het oordeel van de Raad nog steeds actueel en zullen, waar nodig, in dit advies worden aangehaald.

1.2 Context advies

De terugkeer van zedendelinquenten en geweldsdelinquenten, na een gevangenisstraf of tbs-behandeling, leidt soms tot maatschappelijke onrust en gevoelens van onveiligheid. Binnen de samenleving is de angst voor recidive door met name zedendelinquenten groot, gelet op de impact van zedendelicten op slachtoffers en hun omgeving. Herhaling van zedendelicten moet zoveel mogelijk worden voorkomen. Deze ontwikkeling is ook te zien in andere landen. Engeland, Canada en Duitsland kennen speciale sancties voor gewelds- en zedendelinquenten ter bescherming van de maatschappij.³ Levenslang toezicht behoort in deze landen tot de wettelijke opties, maar deze landen kennen niet dezelfde mogelijkheden als Nederland met de tbs-maatregel.

Toezicht wordt in Nederland voornamelijk uitgevoerd door de reclassering⁴ en is mogelijk in het kader van de voorwaardelijke straf, het penitentiair programma (al dan niet met elektronisch toezicht), de voorwaardelijke invrijheidstelling na een gevangenisstraf, de voorwaardelijke beëindiging van de tbs met dwangverpleging of de tbs met voorwaarden. De afgelopen jaren zijn de toezichttermijnen aanzienlijk verruimd en is er steeds meer aandacht voor de invulling van het toezicht gekomen (zie paragraaf 3.1). Daarnaast zijn er diverse andere initiatieven ontwikkeld om de uitvoeringspraktijk te verbeteren en de positie van slachtoffers te versterken. Convenanten zijn gesloten tussen politie en reclassering om het toezicht op zeden- en geweldsdelinquenten te verbeteren, waarbij de nadruk ligt op meer informatie-uitwisseling. Burgemeesters worden door justitie op de hoogte gesteld van de terugkeer van gewelds- en zedendelinquenten, zodat zij waar nodig kunnen handelen om maatschappelijke onrust te voorkomen.⁵ In het driehoeksoverleg en veiligheidshuizen vindt casusoverleg plaats om indien nodig justitieel of anderszins handelend op te treden.

1 Consultatieversie "Wijziging van het Wetboek van Strafrecht en Wetboek van Strafvordering in verband met het schrappen van de maximale duur van de voorwaardelijke beëindiging van de terbeschikkingstelling met dwangverpleging, het verlengen van de proeftijden van de voorwaardelijke invrijheidsstelling en de invoering van een langdurige gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel voor ter beschikking gestelden en zedendelinquenten". De consultatieversie is te vinden op www.rijksoverheid.nl.

2 Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, advies 'Monitoring zedendelinquenten', 14 juni 2011.

3 Schönberger en De Kogel 2012.

4 Bij een basis penitentiair programma wordt het toezicht uitgevoerd door een Penitentiair Trajecten Centrum, een onderdeel van het gevangeniswezen (zie verder paragraaf 3.1).

5 Wijziging Besluit justitiële gegevens op 21 juni 2011 (Staatsblad 2011, 314). Het handelen van de burgemeester is overigens niet zozeer gebaseerd op formeel wettelijke bevoegdheden, maar op de gezagsrelaties van de burgemeester met betrekking tot de netwerken in zijn gemeente. Zie tevens Schreijenberg en Van Tillaart 2010. De Raad zal naar verwachting later dit jaar gevraagd worden te adviseren over de bestuurlijke informatievoorziening aan burgemeesters.

Daarnaast is er meer aandacht voor de positie van slachtoffers samenhangend met de Wet versterking positie slachtoffers in het strafproces.⁶ De in het buitenland succesvolle methode om met een zogeheten COSA-cirkel de recidivekans bij zedendelinquenten te verlagen, is in 2009 in Nederland gestart en wordt thans in vier regionale cirkelprojecten uitgevoerd.⁷ Hierbij wordt een zedendelinquent ‘omringd’ door vrijwilligers en deskundigen die getraind zijn in de omgang met de doelgroep en de herkenning van signalen die wijzen op mogelijke terugval van delictgedrag. Uit onderzoek in Canada en Engeland blijkt dat deze aanpak de recidivekans bij zedendelinquenten aanzienlijk verlaagt.⁸

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt een korte beschrijving gegeven van de voorgestelde wetswijzigingen en het doel dat hiermee wordt beoogd. In hoofdstuk 3 komt de reactie op het conceptwetsvoorstel aan de orde: de Raad geeft hierin zijn visie op hoofdlijnen (3.1) en specifieke overwegingen met betrekking tot de voorgestelde wijzigingen (3.2). Hoofdstuk 4 bevat de conclusies en aanbevelingen.

⁶ *Staatsblad 2010, 1.*

⁷ *Höing 2011.*

⁸ *Höing, Caspers en Vogelvang 2009, p. 10 e.v. Zie ook Wilson et al 2007.*

2. Hoofdpijnen van het conceptwetsvoorstel

Het conceptwetsvoorstel voorziet in de mogelijkheid van het verlengen van toezichttermijnen op zedendelinquenten na detentie en (voormalig) ter beschikking gestelden (ongeacht het indexdelict).

De volgende wijzigingen in het Wetboek van Strafrecht worden voorgesteld⁹:

- Het gelijktrekken van de minimumduur van de proeftijd van de bijzondere voorwaarden met de minimumduur van de proeftijd van de algemene voorwaarden van de voorwaardelijke invrijheidstelling, namelijk minimaal een jaar (wijziging artikel 15c);
- De mogelijkheid om de proeftijd van de voorwaardelijke invrijheidstelling te verlengen met ten hoogste twee jaar (wijziging artikel 15c);
- Het schrappen van de maximale duur van de voorwaardelijke beëindiging van de tbs met dwangverpleging (wijziging artikel 38j);
- De introductie van een nieuwe sanctiemodaliteit: de gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel (artikel 38z nieuw).

Deze maatregel kan door de rechter, ambtshalve of op vordering van de officier van justitie worden opgelegd aan een verdachte die de maatregel tbs met dwangverpleging krijgt opgelegd of aan een verdachte die wordt veroordeeld tot een gevangenisstraf wegens bepaalde, in het wetsvoorstel opgenomen zedenmisdriven.¹⁰ De maatregel wordt opgelegd voor de duur van vijf jaar en kan telkens worden verlengd met vijf jaar. In beginsel kan de maatregel levenslang duren. De maatregel kan ten uitvoer worden gelegd als er geen ander (voorwaardelijk) kader (meer) voorhanden is.¹¹ Voor de tenuitvoerlegging van de maatregel na ommekomst van gevangenisstraf of tbs-maatregel is een aparte beslissing van de rechter noodzakelijk. De rechter kan besluiten tot tenuitvoerlegging indien er ernstig rekening mee moet worden gehouden dat de veroordeelde wederom een misdrijf zal begaan, of indien dit ter voorkoming van belastend gedrag jegens slachtoffers of getuigen, of ter voorkoming van de confrontatie tussen veroordeelde en slachtoffer of getuigen, noodzakelijk wordt geacht. Bij de tenuitvoerlegging van de maatregel worden voorwaarden gesteld, het gedrag van de betrokkene betreffende; dit kunnen gedragsbeïnvloedende voorwaarden zijn (o.a. verbod op gebruik verdovende middelen/alcohol, opneming in een zorginstelling, deelnemen aan gedragsinterventies) en/of vrijheidsbeperkende voorwaarden (o.a. contactverbod, gebiedsverbod, reisverbod). De maatregel of de voorwaarden kunnen tussentijds worden gewijzigd of opgeheven.¹² Bij niet nakomen van de voorwaarden kan 'vervangende hechtenis' worden opgelegd.¹³

Uit de memorie van toelichting blijkt, dat met het conceptwetsvoorstel wordt beoogd de veiligheid in de samenleving te vergroten en maatschappelijke onrust te voorkomen. Op tbs-terrein wordt met het conceptwetsvoorstel daarnaast een beperking van de instroom en bevordering van de uitstroom beoogd.

⁹ In verband met deze wijzigingen wordt het Wetboek van Strafvordering eveneens gewijzigd (artikel 366a en 558 Sv).

¹⁰ Artikel 240b (kinderporno), artikel 242 t/m 250f (verkrachting), artikel 246, 247, 288a-c en 250 (aanranding der eerbaarheid/ontucht), artikel 248 en 249 (verzwarende omstandigheden) en artikel 273f (mensenhandel) Wetboek van Strafrecht.

¹¹ Uiterlijk tien weken voor de (definitieve) beëindiging van de terbeschikkingstelling, voor het einde van de proeftijd bij een (deels) voorwaardelijke straf of voorwaardelijke invrijheidstelling of (als geen v.i. heeft plaatsgevonden) tien weken voor het einde van de gevangenisstraf, kan het openbaar ministerie tenuitvoerlegging vorderen bij de rechter. Bij de vordering dient de officier van justitie een recent reclasseringadvies te overleggen. Indien de gedragsbeïnvloeding betrekking heeft op behandeling of opname in een zorginstelling, wordt tevens een medische verklaring overlegd.

¹² Ambtshalve door de rechter, op verzoek van de veroordeelde of op vordering van het openbaar ministerie.

¹³ De Raad merkt hierbij op dat de term 'vervangend' strikt genomen niet juist is; de vervangende hechtenis geldt immers niet als vervanging van de opgelegde maatregel, na afloop van de vervangende hechtenis duurt de maatregel voort.

3. Beoordeling van het conceptwetsvoorstel

3.1 Algemene overwegingen

De Raad acht een gecontroleerde terugkeer van zeden- en geweldsdelinquenten in de samenleving van belang. Toezicht op en begeleiding van de dader zijn belangrijk voor een veilige en verantwoorde terugkeer in de samenleving. Toezicht en begeleiding hangen in dat kader nauw met elkaar samen. Het doel van de combinatie is enerzijds de bescherming van de maatschappij en de slachtoffers, anderzijds het bevorderen van re-integratie van de dader. Overigens kan dat laatste ook in het teken van bescherming van de maatschappij worden gezien. De Raad onderschrijft derhalve het uitgangspunt, zoals vermeld in de memorie van toelichting, dat de terugkeer van zedendelinquenten geleidelijk, zorgvuldig en onder voorwaarden dient plaats te vinden.¹⁴ Dat het kabinet hier aandacht voor heeft, acht de Raad positief.

Gelet op bovenstaande kan de Raad zich vinden in het voorstel om de proeftijden van de voorwaardelijke invrijheidstelling te verlengen. De Raad kan zich echter niet vinden in het schrappen van de maximumtermijn van de voorwaardelijke beëindiging van de tbs met dwangverpleging en de voorgestelde gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel. De Raad is van mening dat de noodzaak van deze voorgestelde wijzigingen voor langdurig of zelfs levenslang toezicht (vooralsnog) onvoldoende is onderbouwd en meent dat deze wijzigingen op zijn minst prematuur zijn, gelet op de recente aanpassingen in de wetgeving op dit terrein. Bovendien maakt de Raad zich zorgen met het oog op de uitvoerbaarheid en de handhaafbaarheid van de voorstellen en de relatie tot het EVRM. In paragraaf 3.2 worden de specifieke overwegingen van de Raad met betrekking tot de afzonderlijke wijzigingen besproken. Hieronder zal de Raad zijn overwegingen in bredere zin geven.

- Relevante ontwikkelingen gevangeniswezen

De overheid heeft de laatste jaren ingezet op een meer persoonsgerichte benadering van delinquenten, met als doel het voorkomen van recidive. In de laatste fase van een gevangenisstraf kan een gedetineerde in aanmerking komen voor deelname aan een penitentiair programma, waarbij hij buiten de gevangensmuren een programma volgt dat gericht is op zijn resocialisatie.

In 2008 is de vervroegde invrijheidstelling vervangen door de voorwaardelijke invrijheidstelling.¹⁵ Hierdoor is de invrijheidstelling van een veroordeelde aan (bijzondere) voorwaarden gebonden. Indien een delinquent wordt veroordeeld tot een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van minimaal één jaar kan hij in de regel na tweederde van de gevangenisstraf voorwaardelijk in vrijheid worden gesteld. De termijn van toezicht kan hierbij oplopen tot vele jaren: deze is afhankelijk van de lengte van de resterende straf. De rechter kan er op voorhand ook voor kiezen dat een deel van de gevangenisstraf niet ten uitvoer wordt gelegd (het voorwaardelijke deel).¹⁶ Bij een voorwaardelijke straf is de mogelijkheid om een proeftijd van drie jaar te stellen per 1 april 2012 verruimd, met een eenmalige verlengingsmogelijkheid van ten hoogste twee jaar.¹⁷ Daarnaast biedt de wet de mogelijkheid om bij de voorwaardelijke straf in bijzondere gevallen een proeftijd van maximaal tien jaar op te leggen.¹⁸ Ook deze termijn kan sinds kort met twee jaar worden verlengd. Het

¹⁴ Memorie van toelichting, p. 1.

¹⁵ Staatsblad 2007, 500.

¹⁶ Artikel 14a Sr: Mogelijk bij veroordeling tot een gevangenisstraf van ten hoogste vier jaar.

¹⁷ Staatsblad 2011, 545.

¹⁸ Artikel 14b lid 2 Sr: indien er ernstig rekening mee moet worden gehouden dat de veroordeelde wederom een misdrijf zal begaan dat gericht is tegen of gevaar veroorzaakt voor de onaantastbaarheid van het lichaam van een of meerdere personen. Deze mogelijkheid is in 2006 gecreëerd voor gewelds- en zedendelinquenten omdat "het in een klein aantal gevallen wenselijk is om een langere periode 'greep' te houden op de veroordeelde (Kamerstukken II, vergaderjaar 2003-2004, 28484, nr. 5).

reclasseringstoezicht is versterkt met het reclasseringsprogramma 'Redesign toezicht'¹⁹ en de omschrijving van de bijzondere voorwaarden bij de voorwaardelijke straf en de voorwaardelijke invrijheidstelling is sterk verbeterd met de per 1 januari 2012 inwerking getreden Wet voorwaardelijke sancties.²⁰ Ten aanzien van de proeftijd kunnen allerlei bijzondere voorwaarden worden opgelegd: de rechter heeft de keuze uit herstellende, vrijheidsbepenkende en/of gedragsveranderende voorwaarden. Per 1 april 2012 is tevens de wettelijke mogelijkheid voor de rechter in werking getreden om naast de straf een vrijheidsbepenkende maatregel op te leggen voor maximaal twee jaar.²¹ Hiermee kan de rechter bijvoorbeeld een contact- of gebiedsverbod opleggen. De huidige (toezicht)mogelijkheden binnen het gevangeniswezen staan in onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 1 Huidige wettelijke (toezicht)mogelijkheden gevangeniswezen

Voorwaardelijke straf (art. 14a e.v. Sr)		Toezicht (voorwaarden)	Verlenging
Bij een gevangenisstraf van > 2 jaar (art. 14a lid 1 Sr)	Voorwaardelijke of deels voorwaardelijke straf mogelijk	- Proeftijd 2 of 3 jaar (art. 14b lid 2 Sr) - Mogelijkheid van proeftijd van ten hoogste 10 jaar (bij hoog recidiverisico zeden/ geweldsdelict art. 14b lid 2 Sr)	Mogelijkheid tot eenmalige verlenging proeftijd met ten hoogste 2 jaar (art. 14f Sr)
Bij een gevangenisstraf tussen de 2 jaar en 4 jaar (art. 14a lid 2 Sr)	Deels voorwaardelijke straf mogelijk van ten hoogste twee jaar		
Penitentiair programma (art. 4, lid 2 Pbw)			
Bij een onvoorwaardelijke vrijheidsstraf van ten minste zes maanden, met een strafrestant bij aanvang deelname van tenminste vier weken tot maximaal een jaar en bij afwezigheid van omstandigheden die zich tegen deelname verzetten. (art 4 Pbw lid 2)	Aan een penitentiair programma kan worden deelgenomen gedurende ten hoogste een zesde deel van de vrijheidsstraf, direct voorafgaand aan de datum invrijheidstelling. (art 4 Pbw lid 2) De deelnemer kan onder elektronisch toezicht worden gesteld (art.4 Pbw lid 1)	- Een basis penitentiair programma duurt minimaal 4 en maximaal 8 weken en omvat 38 uur per week aan activiteiten	
		- Een (lang) penitentiair programma duurt minimaal 9 weken tot 1 jaar en bevat minimaal 26 uur per week.	

¹⁹ Het programma kent drie niveaus van toezicht, met een oplopende intensiteit van controle en begeleidingsinzet.

²⁰ Staatsblad 2011, 545.

²¹ Staatsblad 2011, 546.

Voorwaardelijke invrijheidstelling (art. 15 e.v. Sr)			
Bij onvoorwaardelijke gevangenisstraf van 1-2 jaar (art. 15 lid 1 Sr)	v.i. na 1 jaar en 1/3 van resterende strafdeel	Proeftijd van de algemene voorwaarde is gelijk aan de strafrestant maar duurt minimaal een jaar (art. 15c lid 2 Sr) Proeftijd bijzondere voorwaarden is gelijk	Momenteel geen verlenging proeftijd mogelijk
Bij tijdelijke onvoorwaardelijke gevangenisstraf (art. 15 lid 2 Sr)	v.i. na tweederde van de straf	aan het restant van de straf (thans geen minimumduur art. 15c lid 3 Sr)	
Vrijheidsbeperkende maatregel (art. 38u e.v. Sr)			
Bij veroordeling voor strafbaar feit of bij toepassing art. 9a Sr	Voor de duur van ten hoogste twee jaar	Contact-, gebieds en/of meldplicht voor duur van 2 jaar	Geen verlenging mogelijk

De Raad merkt op dat bij de voorwaardelijke straf een proeftijd van maximaal twaalf jaar mogelijk is (in bijzondere gevallen tien jaar plus de mogelijkheid tot verlenging van twee jaar), terwijl de proeftijd van de voorwaardelijke invrijheidstelling thans is gemaximeerd tot het resterende strafdeel (in beginsel eenderde van de straf). Hier komt de Raad op terug in paragraaf 3.2.

- Relevante ontwikkelingen terbeschikkingstelling

Tbs met dwangverpleging wordt in veel gevallen naast een gevangenisstraf van aanzienlijke duur opgelegd. Op de gevangenisstraf volgt de terbeschikkingstelling waarbij de gemiddelde intramurale behandelduur de afgelopen twintig jaar een stijgende lijn vertoont en inmiddels bijna tien jaar bedraagt.²² Langdurig toezicht na een intramurale tbs-behandeling is reeds mogelijk en staande praktijk. Indien de behandeling succes heeft, volgt transmuraal verlof, in beginsel gevolgd door proefverlof en daarna is er nog de mogelijkheid van de voorwaardelijke beëindiging. In 2008 is de maximumduur van de voorwaardelijke beëindiging van de dwangverpleging verlengd van drie jaar naar negen jaar.²³ Tijdens de voorwaardelijke beëindiging kan de terbeschikkinggestelde door middel van bijzondere voorwaarden met de huidige wetgeving dus nog negen jaar intensief worden gevolgd en begeleid. Hervatting van de dwangverpleging kan alsnog volgen indien de terbeschikkinggestelde zich niet aan de voorwaarden houdt, een strafbaar feit pleegt of bij dreigende recidive. In 2010 is gestart met de landelijke implementatie van het forensisch psychiatrisch toezicht. Vanaf de resocialisatiefase tot aan de definitieve beëindiging van de maatregel werken forensisch psychiatrische

²² Dijk en Brouwers 2011.

²³ Staatsblad 2007, 465.

centra²⁴ en de reclasseringsorganisaties geprotocolleerd samen. In het kader van dit advies is het van belang daarnaast te wijzen op de introductie van het Longstaybeleidskader in 2005, de instelling van het Adviescollege Verloftoetsing tbs in 2008 en de continue aanscherping van de verlofregels.

Uit de meest recente recidivecijfers (de cijfers van de groep terbeschikkinggestelden die is uitgestroomd tussen 2004 en 2008) blijkt dat de ernstige recidive bij met name zedendelinquenten binnen drie jaar flink is gedaald ten opzichte van de drie eerdere uitstroomcohorten.²⁵ Het WODC stelde in dit verband eerder vast dat, afgaand op de gegevens die thans beschikbaar zijn, de langetermijn-recidive van de meer recente uitstroomcohorten op een veel lager niveau uitkomt dan de terbeschikkinggestelden die uitstroomden in de jaren '80 en begin jaren '90.²⁶ Dit schetst een ander beeld dan de in de memorie van toelichting genoemde recidivecijfers, waaruit blijkt dat bij uitgestroomde terbeschikkinggestelden het percentage recidivisten over lange tijd toeneemt.²⁷ De genoemde recidivecijfers beschrijven een werkelijkheid die er thans niet meer is, gelet op de vele aanpassingen in de tbs-wetgeving en behandelpraktijk. De cijfers betreffen cumulatieve recidivepercentages van vier uitstroomcohorten over een periode van 18 jaar.²⁸ De kanttekening die in het WODC-onderzoek wordt gemaakt, is veelzeggend: "Naarmate de observatie toeneemt in jaren, hebben de percentages betrekking op een kleiner wordende groep uitgestroomde tbs-gestelden omdat de recent uitgestroomden niet de gehele observatieperiode van 18 jaar kunnen worden gevolgd. De percentages in de latere jaren kunnen om die reden minder betrouwbaar zijn".²⁹ De eerdere ontwikkelingen binnen de tbs, de verscherping van wet- en regelgeving (met name m.b.t. de verlofpraktijk), de longstay, de verbetering van risicotaxatie-instrumenten en de verruiming van de duur van de voorwaardelijke beëindiging van de dwangverpleging zijn niet verdisconteerd in de latere observatiejaren. Terbeschikkinggestelden uit de eerdere cohorten zijn om deze reden niet vergelijkbaar met die uit de recente cohorten.

Samenvattend

Bovengenoemde ontwikkelingen en wetswijzigingen op het terrein van het gevangeniswezen en de terbeschikkingstelling beogen eenzelfde doel: het beschermen van de maatschappij door recidive te voorkomen c.q. te verminderen. De effecten van de wijzigingen zijn nog niet zichtbaar vanwege de (veelal) recente invoeringsdatum en de hiermee samenhangende korte observatieperiode. De Raad acht het daarom verstandig de ontwikkelingen en resultaten van deze wijzigingen in wetgeving af te wachten voordat wordt overwogen verdergaande, ingrijpende maatregelen in te voeren. De recente recidivecijfers na een tbs-behandeling ondersteunen dit.

3.2 Specifieke overwegingen bij voorgestelde wetswijzigingen

3.2.1 Verlenging proeftijden voorwaardelijke invrijheidstelling

In zijn vorig jaar uitgebrachte advies over de monitoring van zedendelinquenten gaf de Raad aan dat het een bekend probleem is dat na een (meestal korte) gevangenisstraf de bestaande proeftijden soms ontoereikend zijn. Dat het conceptwetsvoorstel met deze wijziging hieraan tegemoet komt, vindt de Raad positief. In de meeste gevallen kan worden volstaan met de wettelijk voorgeschreven toezichttermijn.

²⁴ En de forensisch psychiatrische poliklinieken.

²⁵ Schönberger en De Kogel 2012; WODC Factsheet 2011-6, *Recidive tbs 1974-2008*.

²⁶ WODC Factsheet 2011-6, *Recidive tbs 1974-2008*, p. 7.

²⁷ *Memorie van toelichting*, p. 11-12.

²⁸ *Uitstroomcohorten 1989-1993, 1994-1998, 1999-2003, 2004-2008*.

²⁹ Schönberger en De Kogel 2012, p.53.

Het komt echter voor dat de reclassering vóór het einde van de proeftijd constateert dat één of meer voorwaarden die zijn gesteld, die mede het gedrag van de veroordeelde beogen te beïnvloeden, zijn overtreden en dat ingeschat wordt dat voor gedragsverandering meer tijd nodig is. Een verzoek aan de rechter tot verlenging biedt dan uitkomst. Een begeleide terugkeer in de samenleving door middel van bijzondere voorwaarden kan zodoende, ook bij de korte gevangenisstraf, bijdragen aan de bescherming van de maatschappij en de re-integratie van de veroordeelde. Hoewel er spanning bestaat tussen het eindige karakter van de gevangenisstraf en de wenselijkheid van een langere proeftijd in verband met recidiverisico, acht de Raad de mogelijkheid van verlenging met ten hoogste twee jaar verantwoord; deze termijn sluit aan bij de recent ingevoerde verlengingsmogelijkheid van de proeftijd van de voorwaardelijke straf.³⁰ Door de proeftijd te verlengen is toezicht beter binnen de voorwaardelijke invrijheidstelling te organiseren. Gelet op vorenstaande kan de Raad zich eveneens vinden in de gelijktrekking van de minimumduur van de proeftijd van de bijzondere voorwaarden met de minimumduur van de proeftijd van de algemene voorwaarden van de voorwaardelijke invrijheidstelling.

3.2.2 Schrappen maximale duur voorwaardelijke beëindiging van de tbs met dwangverpleging

Uit de memorie van toelichting blijkt dat hiermee wordt beoogd het recidiverisico te verminderen, de uitstroom te bevorderen en de instroom in de tbs te beperken.³¹ Pas enkele jaren geleden (in 2008) is de termijn van de voorwaardelijke beëindiging van de tbs met dwangverpleging verlengd van drie jaar naar negen jaar, conform de aanbeveling van de commissie Visser.³² Het doel van de verlenging was tweeledig. Enerzijds werd beoogd het recidiverisico zoveel mogelijk te beperken door middel van langer toezicht. Anderzijds bleek uit het onderzoek van de parlementaire commissie dat tbs-inrichtingen en het openbaar ministerie terughoudend waren met het vorderen van de voorwaardelijke beëindiging, gelet op de maximale termijn van drie jaar.³³ De commissie was van mening dat dit een knelpunt vormde bij de uitstroom van terbeschikkinggestelden en met de verlenging werd aan dit knelpunt tegemoetgekomen.

De Raad gaf in paragraaf 3.1 aan dat de effecten van de wijziging nog niet zichtbaar zijn gelet op de recente wijzigingsdatum. Op dit moment is nog onbekend a) wat deze verlenging van de termijn voor gevolgen heeft voor de recidive of voor de in- en uitstroom en b) hoe frequent de maximale termijn van negen jaar daadwerkelijk wordt 'volgemaakt'. De Raad ziet dan ook geen aanleiding voor de veronderstelling dat het schrappen van de maximumtermijn wenselijk of noodzakelijk is. De recidivecijfers uit de laatste uitstroomcohort tonen aan dat de recidivecijfers na een tbs-behandeling zich in positieve zin ontwikkelen en het WODC noemt de prognose voor de langetermijn-recidive gunstig (zie paragraaf 3.1). Het is de Raad bovendien niet bekend dat de tbs-klinieken op dit moment terughoudend zijn met het vorderen van voorwaardelijke beëindiging van de dwangverpleging gelet op de maximumduur van negen jaar. Eveneens is onduidelijk of rechters zich beperkt voelen door de maximumduur. Uit recente cijfers blijkt juist dat het aantal gestarte voorwaardelijke beëindigingen in 2010 verdubbeld is ten opzichte van 2008.³⁴ De Raad acht het schrappen van de maximumtermijn (vooralsnog) niet opportuun en acht het raadzaam t.z.t. eerst de in 2008 doorgevoerde verlenging naar negen jaar te evalueren. Hij wijst in dit verband ook op de aankondiging van het kabinet in 2011, die dit voorjaar werd herhaald, om de komende jaren de sector de gelegenheid te

³⁰ Artikel 14f Sr.

³¹ In de memorie van toelichting worden aangegeven dat de veronderstelling gerechtvaardigd is dat bij tbs-klinieken een grotere bereidheid zal ontstaan tot het bevorderen van de voorwaardelijke beëindiging van de dwangverpleging (p. 13).

³² Kamerstukken II, vergaderjaar 2005-2006, 30250, nr. 5. Parlementair onderzoek tbs.

³³ Kamerstukken II, vergaderjaar 2005-2006, 30250, nr. 5, p. 47.

³⁴ DJI 2011, p. 29.

bieden alle door de commissie Visser voorgestelde verbeteringen in volle omvang door te voeren en zo min mogelijk aan het beleid te wijzigen.³⁵

Het is de Raad voorts onbekend wat de uitvoeringsconsequenties van de voorgestelde wijziging zijn. De impactanalyse van Significant heeft enkel betrekking op zedendelinquenten.³⁶ Met het conceptwetsvoorstel komt de maximumtermijn van de voorwaardelijke beëindiging voor alle terbeschikkinggestelden te vervallen (en niet enkel voor zedendelinquenten).

3.2.3 *Introductie nieuwe sanctiemodaliteit: gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel*

Het conceptwetsvoorstel zet met de gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel in op de mogelijkheid van langdurig of levenslang toezicht op terbeschikkinggestelden aansluitend op de definitieve beëindiging van de tbs-maatregel en op zedendelinquenten aansluitend op het einde van de straf. De Raad gaat hieronder in op beide mogelijkheden.

De Raad acht de voorgestelde maatregel *aansluitend op de definitieve beëindiging van de tbs-maatregel* niet vereist gelet op de huidige mogelijkheden (zie paragraaf 3.1). Een tbs-maatregel is in beginsel mogelijk voor onbepaalde duur. Langdurig toezicht bij deze maatregel is reeds staande praktijk in het kader van de voorwaardelijke beëindiging van de dwangverpleging. Dit toezicht strekt zich, behalve tot het voorkomen van recidive, ook uit tot het voorkomen van belastend gedrag en/of op een ongewenste confrontatie met slachtoffers en/of getuigen. De groep die na een zorgvuldige en langdurige tbs-behandeling uiteindelijk terugkomt in de maatschappij kent een laag recidiverisico, de rechter zal anders niet besluiten tot voorwaardelijke beëindiging van de dwangverpleging, laat staan definitieve beëindiging van de maatregel. Terbeschikkinggestelden die ondanks behandeling delictgevaarlijk blijven worden immers op een longstay- of longcare-afdeling geplaatst. De Raad ziet niet in dat langdurig toezicht na een definitieve beëindiging van de tbs dan nog kan worden gelegitimeerd ter bescherming van de maatschappij. Indien het recidiverisico laag is, maar zorg nog geïndiceerd, dan is strafrechtelijk toezicht niet meer aan de orde en is doorgeleiding naar de reguliere geestelijke gezondheidszorg aangewezen.

De Raad is van mening dat de noodzaak van de voorgestelde maatregel *aansluitend op het einde van de straf* (vooralsnog) onvoldoende onderbouwd en prematuur is, gelet op de recente aanpassingen in de toezichtmogelijkheden op het terrein van het gevangeniswezen waarvan de effecten nog niet zichtbaar zijn (zie paragraaf 3.1). De Raad acht het verstandig de effecten van de in gang gezette mogelijkheden af te wachten voordat wordt overwogen een nieuwe, ingrijpende maatregel als onderhavige in te voeren. In het kader van een onvoorwaardelijke gevangenisstraf is toezicht mogelijk tijdens de voorwaardelijke invrijheidstelling (in beginsel gedurende eenderde van de straf). Met de in het conceptwetsvoorstel voorgestelde mogelijkheid tot verlenging van de proeftijd kan deze proeftijd met twee jaar worden verlengd, waardoor het toezicht binnen de voorwaardelijke invrijheidstelling beter kan worden georganiseerd. Bij de voorwaardelijke straf is er thans de mogelijkheid van een proeftijd tot maximaal twaalf jaar. Omdat dit voorbehouden is aan de voorwaardelijke straf, die enkel kan worden opgelegd bij gevangenisstraffen tot ten hoogste vier jaar, valt te overwegen deze grens te verruimen zodat deze ook bij de oplegging van een gevangenisstraf langer dan vier jaar kan worden opgelegd.

³⁵ Zie Kamerstukken II, vergaderjaar 2010–2011, 29452, nr. 138, p. 8 en Kamerstukken II, vergaderjaar 2011–2012, 29 452, nr. 146, p. 1.

³⁶ Drost, Goedvolk en Jongebreur 2011.

Het valt de Raad voorts op dat in de concept-memorie van toelichting weinig aandacht wordt besteed aan de vraag of de voorgestelde regeling en de toepassing ervan in de praktijk wel steeds de toets aan het EVRM zal kunnen doorstaan. De Raad noemt drie, ook in recente jurisprudentie van het EHRM naar voren komende vraagpunten:

- Is de maatregel proportioneel? Vormt de tenuitvoerlegging van de maatregel, indien dit enkel ter voorkoming van een confrontatie met slachtoffers of getuigen of ter voorkoming van belastend gedrag (dat een ander doel dient dan de bescherming van de maatschappij) is, niet een beletsel voor de onbeperkte duur en doorstaat deze de proportionaliteitstoets? ³⁷ Doorstaat langdurig of levenslang toezicht na een straf of maatregel, dat alleen gericht is op vrijheidsbeperking (indien geen sprake is van gedragsbeïnvloeding), de toets van het EHRM? Een combinatie van toezicht en zorg vanwege een stoornis wordt eerder door het EHRM geaccepteerd dan alleen maar controle c.q. toezicht op gedrag.
- Is de maatregel, gelet op het feit dat invulling ervan veelal pas na lange tijd zal plaatsvinden, voldoende voorzienbaar in de zin van artikel 5 EVRM en artikel 7 EVRM? ³⁸
- Is de opleggingsconstructie (de rechter legt de maatregel op, maar beslist na een veelal lange periode nog eens over de tenuitvoerlegging) in overeenstemming met artikel 5 EVRM?

Ten overvloede meent de Raad dat een goede impactanalyse van de voorgestelde maatregel pas mogelijk is na een zorgvuldige invulling van het toezichtprogramma. Dat nu reeds in de memorie van toelichting wordt aangegeven dat een beperkte uitbreiding van de capaciteit nodig is, acht de Raad voorbarig en in onvoldoende mate op feiten gebaseerd. Het deelonderzoek naar effectieve toezichtprogramma's is immers nog niet afgerond. Het is de Raad bovendien onduidelijk of de wettelijke mogelijkheden in het buitenland (Engeland/Wales, Duitsland en Canada) tot betere resultaten leiden dan de huidige mogelijkheden in Nederland, welke leiden tot de recent door het WODC gepresenteerde recidivecijfers na een tbs-behandeling. Het nog ontbrekende deelonderzoek moet daar meer duidelijkheid over bieden. Voor zover de Raad bekend, zijn daar nu nog geen aanwijzingen voor.³⁹

³⁷ Artikel 8 EVRM, inzake het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer, en artikel 2 van het vierde protocol bij het EVRM, inzake de vrijheid van verplaatsing, stellen eisen die inhouden dat een sanctie die de persoonlijke levenssfeer of de bewegingsvrijheid beperkt, alleen is toegestaan indien noodzakelijk voor de onder deze artikelen genoemde doelcriteria van onder andere het voorkomen van strafbare feiten, en stellen eisen aan de afbakening van de sanctie in de wet.

³⁸ De essentiële eis, dat voor burgers voorzienbaar dient te zijn welke consequenties de wetgeving verbindt aan hun handelen. NB: Naar vaste rechtspraak wordt aan het begrip straf in artikel 7 EVRM een autonome, los van de systematische indeling in het nationale recht staande, betekenis toegekend (*Jendrowiak vs Duitsland*, EHRM 14 april 2011, nr. 30060/04). Zwaardere modaliteiten van vrijheidsbeperking kunnen onder de term 'vrijheidsbeneming' van artikel 5 EVRM vallen (*Bleichrodt, Mevis en Volker 2011*). Hierbij dient te worden gekeken naar het type maatregel, de duur, de effecten en hoe de maatregel wordt geëffectueerd. Daarbij zijn ondermeer de mate van fysieke beperking van de bewegingsvrijheid, de mate van toezicht en het al dan niet kunnen behouden van sociale contacten relevant (zie bijvoorbeeld EHRM 6 november 1980, nr. 7367/76 *Guzzardi vs Italië*; EHRM 5 oktober 2004, nr. 45508/99 *H.L vs Verenigd Koninkrijk*).

³⁹ Zie G. Groß, *Deliktbezogene Rezidivraten von Straftätern im internationalen Vergleich*, München 2004, p. 139 en p. 154; R. Karl Hanson et al, *A Meta-Analysis of the Effectiveness of Treatment for Sexual Offenders: Risk, Need, and Responsivity 2009-01*, *Public Safety Canada*, p. i.; Vol. 14 No. 2 March 2009 *What works for sexual offenders? Programma's die voldoen aan de What works-principles van risico, noodzaak en responsiviteit zijn het meest effectief, zowel ter voorkoming van specifieke seksuele recidive als van algemene recidive*.

4. Conclusies en aanbevelingen

4.1 Conclusies

De Raad onderschrijft het uitgangspunt, zoals vermeld in de memorie van toelichting, dat de terugkeer van zedendelinquenten geleidelijk, zorgvuldig en onder voorwaarden dient plaats te vinden. De Raad kan zich daarom vinden in het voorstel om de proeftijden van de voorwaardelijke invrijheidstelling te verlengen. Het is een bekend probleem dat na een (meestal korte) gevangenisstraf de bestaande proeftijden soms ontoereikend zijn. Dat het conceptwetvoorstel hieraan tegemoet komt, vindt de Raad positief.

De Raad acht de noodzaak van het schrappen van de maximumduur van de voorwaardelijke beëindiging van de tbs met dwangverpleging (vooralsnog) niet aangetoond, omdat de effecten van de in 2008 ingevoerde verlenging naar negen jaar en van een groot aantal verder genomen maatregelen nog niet zichtbaar zijn. Door het kabinet is bovendien aangekondigd de komende jaren de sector de gelegenheid te bieden alle door de commissie Visser voorgestelde verbeteringen in volle omvang door te voeren en zo min mogelijk aan het beleid te wijzigen (zie paragraaf 3.2.2).

Met betrekking tot de voorgestelde gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel concludeert de Raad dat de maatregel *aansluitend op de definitieve beëindiging van een tbs-maatregel* niet is vereist, gelet op de huidige mogelijkheden. De Raad meent dat langdurig toezicht na een definitieve beëindiging van de tbs niet kan worden gelegitimeerd ter bescherming van de maatschappij; de rechter zal anders niet besluiten tot beëindiging van de tbs met dwangverpleging.

De Raad concludeert dat de noodzaak van deze *voorgestelde maatregel na een gevangenisstraf* (vooralsnog) onvoldoende onderbouwd en prematuur is, gelet op de recente aanpassingen in de toezichtmogelijkheden op het terrein van het gevangeniswezen, waarvan de effecten nog niet zichtbaar zijn. Bovendien kan tegemoet worden gekomen aan langer toezicht in het kader van de voorwaardelijke invrijheidstelling met de in het conceptwetsvoorstel voorgestelde mogelijkheid tot verlenging van de proeftijd. Over de verhouding tot het EVRM bestaan naar het oordeel van de Raad nog nader te beantwoorden vragen.

4.2 Aanbevelingen

M.b.t. de verlenging van de proeftijden bij de voorwaardelijke invrijheidstelling

- De Raad kan zich vinden in de mogelijkheid om de proeftijd te verlengen bij de voorwaardelijke invrijheidstelling, evenals in de mogelijkheid tot gelijktrekking van de minimumduur van de bijzondere voorwaarden met de minimumduur van de algemene voorwaarden bij de voorwaardelijke invrijheidstelling.

M.b.t. het schrappen van de maximumtermijn van de voorwaardelijke beëindiging van de tbs met dwangverpleging

- De Raad beveelt aan eerst de in 2008 ingevoerde verlenging van de voorwaardelijke beëindiging van de dwangverpleging naar negen jaar te evalueren, alvorens het schrappen van de maximumtermijn te overwegen.

M.b.t. de voorgestelde gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel

- De Raad adviseert de ontwikkelingen en resultaten van de recente verruiming van de toezichtmogelijkheden binnen het gevangeniswezen af te wachten voordat wordt overwogen een nieuwe, vergaande en ingrijpende maatregel na een straf in te voeren.

- De Raad beveelt aan meer toelichting te geven op de vraag of de voorgestelde regeling en de toepassing ervan in de praktijk wel steeds de toets aan het EVRM zullen kunnen doorstaan.
- De Raad beveelt aan te (blijven) investeren in een optimale invulling van de bestaande toezichtmogelijkheden. De Raad benadrukt dat toezicht een combinatie dient te zijn van controle en begeleiding en zorg. Om een coherent geheel van zorg en controle te bewerkstelligen, wijst de Raad op de Engelse Mappa-benadering: deze aanpak is gebaseerd op de ‘what works’ benadering, waarbij de monitoring wordt afgestemd op de ‘risks and needs.’⁴⁰ De veiligheidshuizen en de eerder genoemde COSA's kunnen hierin een belangrijke rol spelen.

Tot slot geeft de Raad in overweging om nader te onderzoeken of een verruiming van de mogelijkheid tot oplegging van een deels voorwaardelijke straf tot de opties behoort (artikel 14a Sr). Bij de voorwaardelijke straf is er thans de mogelijkheid van een proeftijd tot maximaal twaalf jaar. Omdat deze voorbehouden is aan de voorwaardelijke straf (die enkel kan worden opgelegd bij gevangenisstraffen tot ten hoogste vier jaar), valt te overwegen deze grens te verruimen zodat deze ook bij de oplegging van een gevangenisstraf langer dan vier jaar kan worden opgelegd.

⁴⁰ *Multi-agency Public Protection Arrangements: een vorm van verplicht reclasseringstoezicht bij straffen vanaf 12 maanden, specifiek gericht op voorwaardelijk vrijgekomen zeden- en geweldsdelinquenten. In regionale panels zijn drie justitiële ketenpartners verplicht samen te werken: de politie, de reclassering en het gevangeniswezen. Ook andere ketenpartners kunnen aansluiten. Kerntaken zijn monitoring (toezicht) en informatie-uitwisseling met als voornaamste doel permanente risicotaxatie en risicomangement. De reclassering vervult de regierol.*

Literatuurlijst

Bleichrodt, Mevis en Volker 2011

F.W. Bleichrodt, P.A.M. Mevis, B.W.A. Mevis, *Vergroting en slagvaardigheid van het strafrecht; een rechtsvergelijkend perspectief*, Erasmus Universiteit Rotterdam 2011

Dijk en Brouwers 2011

Dijk, E.M.H. en M. Brouwers, *Daling opleggingen tbs met dwangverpleging ontwikkelingen en achtergronden*, WODC Memorandum 2011-01

DJI 2011

Dienst Justitiële Inrichtingen, *Forensische zorg in getal 2006-2010*, uitgave 2011

Drost, Goedvolk en Jongebreur 2011

V. Drost, M. Goedvolk en W. Jongebreur, *Ex ante uitvoeringsanalyse levenslang toezicht*, Onderzoeksbureau Significant, definitief concept d.d. 15 juli 2011

Höing 2011

M. Höing., *Factsheet COSA*, 's Hertogenbosch: Programmabureau Circles NL. oktober 2011

Höing, Caspers en Vogelvang 2009

M. Höing, J. Caspers en B. Vogelvang, *Circles NL- Aanpassingsstudie naar COSA, Cirkels voor Ondersteuning, Samenwerking en Aanspreekbaarheid in Nederland*, 's Hertogenbosch, Programmabureau Cirles NL, 2009

RSJ 2011

Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, *Monitoring zedendelinquenten*, advies 14 juni 2011

Schönberger en De Kogel 2011

H.J.M. Schönberger en C.H. de Kogel, *Wettelijke kaders voor langdurig of levenslang toezicht bij delinquenten in Engeland/Wales, Canada en Duitsland*, WODC, Memorandum 2011-5

Schönberger en De Kogel 2012

H.J.M. Schönberger en C.H. de Kogel (m.m.v. I.M. Bregman), *Kenmerken en recidivecijfers van ex-terbeschikkinggestelden met een zedendelict*, WODC, Memorandum 2012-1

Schreijenberg en Van den Tillaart 2010

A. Schreijenberg en J. van den Tillaart, *Burgemeesters beter voorbereid*. In: *Proces* 2010 (89) 6, p. 384-391

Wijk, Bullens en Eshof, 2007

A.Ph. van Wijk, R.A.R. Bullens en P. van den Eshof (red.), *Facetten van zedencriminaliteit*, 's Gravenhage, Reed Business Information, 2007

Wilson et al. (2007)

R. Wilson, A. Whinnie, J. Picheca, M. Prinzo, F. Cortoni, *Circles of Support and Accountability: Engaging Community volunteers in the management of high-risk sexual offenders*. In *The Howard Journal*, Volume 46 no. 1, February 2007

WODC Factsheet 2011-6, Recidive TBS 1974-2008, *Ontwikkelingen in de strafrechtelijke recidive van ex-terbeschikkinggestelden*

WODC Factsheet 2011-5 Recidivebericht 2002-2008, *Ontwikkelingen in de strafrechtelijke recidive van Nederlandse justitiabelen*

Kamerstukken II, vergaderjaar 2005-2006, nr. 5, Parlementair onderzoek tbs

Kamerstukken II, vergaderjaar 2010-2011, 29452, nr. 138

Kamerstukken II, vergaderjaar 2011-2012, 29 452, nr. 146

Staatsblad 2007, 465

Staatsblad 2007, 500

Staatsblad 2010, 270

Staatsblad 2011, 545